

ФІЛОСОФСЬКІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГА

В статті автори спробували визначити основний зміст методологічної культури педагога, виявити її особливості, висунули й обґрунтували загальну концепцію методологічної культури педагога.

Ключові слова: методологічна культура педагога, концепція методологічної культури, зміст методологічної культури.

Актуальність проблеми дослідження. У 80-х роках методологічна культура стала розглядатися як прояв інтелектуальної культури. З проблем інтелектуальної культури проводилися науково-методичні конференції, видавалися збірки наукових праць. Значний вплив на дослідження за методологією того часу справили ідеї П.В. Коппіна, який став одним із тих, хто почав дослідження з логіки і методології науки.

Проблеми методології науки розглядалися в роботах філософів: Г.С. Батішева, В.А. Дмитрієнко, І.П. Елентуха, І.С. Ладенко, В.А. Лекторського, В.І. Метлова, Г.І. Петрової, А.І. Ракитова, В.Н. Сагатовського, В.С. Стьопіна, А.К. Сухотіна, В.С. Швірева, Г.П. Щедровицького, Е.Г. Юдіна та інших.

Педагогічна методологія досліджується в роботах філософів В.А. Дмитрієнко (науковедення), Г.І. Петрової (гносеологічні підстави), Н.С. Розова (аксіологічний аспект), Г.П. Щедровицького (підхід рефлексії); педагогів В.С. Гершунського, В.І. Загвязінського, В.В. Краєвського, В.М. Полонського, І.Я. Лернера, М.Н. Скаткіна, В.А. Сластьоніна та інших. Основна увага дослідників зосереджена на методології конкретних педагогічних досліджень, загальній схемі педагогічних досліджень, методиці застосування в педагогіці загальнонаукових підходів: структурного, діяльнісного, системного, кібернетичного тощо.

На становлення методологічних досліджень у нашій країні сильний вплив справили роботи зарубіжних авторів: Т. Куна, І. Локатоса, К. Поппера, П. Фейєрабенда та інших. В кінці 80-х почалося повернення багатства філософської думки дореволюційного періоду і російського зарубіжжя. Актуальними залишаються фундаментальні дослідження взаємозв'язків філософії і педагогіки, представлені в роботах П. Наторпа і С. Гессена.

Але незважаючи на наявність глибоких наукових розробок проблем методологічної культури, звичайний учитель сьогодні не володіє методологічною культурою наукового дослідника. Дослідники вказують на непоінформованість, неготовність і нездатність основної маси педагогів сприйняти передовий досвід, упровадити проектну розробку, реалізувати нову педагогічну ідею. Така ситуація може бути пояснена соціокультурними причинами та відсутністю механізму формування і вдосконалення методологічної культури, що, у свою чергу, є наслідком неопрацьованості концепції методологічної культури взагалі і методологічної культури педагога зокрема.

Постановка проблеми. Кризовий стан системи освіти, крім перерахованого, обумовлений і відсутністю механізму саморозвитку, неготовністю її до інтенсифікації інноваційних процесів. У минулі роки головну роль в інноваційних пошуках відігравали суб'єктивні чинники: відчуття відповідальності вчителя, його прагнення до самовдосконалення, інтерес до дослідження тощо. Основна ж маса вчителів не потребувала оволодіння навичками педагогічного дослідження, педагогічної творчості. Сьогодні відбулися зміни у суспільстві, тому на часі постала об'єктивна потреба у творчості. Наше учительство виявилось не готовим до нової соціальної вимоги.

Пошук відповідей на болючі педагогічні питання відбувається на основі методології філософії, методології суміжних наук і методології самої педагогіки. Наявність у педагогіці ідей, що не виводяться безпосередньо з філософських або якихось інших уявлень, якраз і свідчить про існування власне педагогічної методології. Тому дуже гостро постає проблема формування методологічної культури педагога.

Метою нашої статті є визначення сутності методологічної культури педагога на основі різних філософських підходів.

Виклад основного матеріалу. Філософія освіти є багатовимірним простором на перетині філософії та педагогіки. Автор досліджує тільки один аспект цієї взаємодії – методологічну роль філософії в педагогічному пізнанні. Отримані результати представляють інтерес для викладачів і науковців у галузі теорії і філософії освіти та можуть бути використані при дослідженні інших форм діяльності.

До аналізу самого поняття "методологічна культура" і його змісту звернулися недавно. Існує лише декілька робіт, де спеціально аналізується методологічна культура. Деякі вчені під методологією розглядають спосіб взаємодії філософії і науки, а методологічна культура є показником рівня розвитку методології науки і

характеристикою особи у сфері освіти [4]. Інші методологічну культуру позначають як рефлексію дослідницької діяльності педагога [5].

Складність методологічної культури як соціально-історичного та гносеологічного явища вимагає й адекватних пізнавальних засобів дослідження. Найбільш розробленим у педагогічній науці є системно-діяльнісний підхід. Його опис і функціонування представлені в працях В.П. Беспалька, В.А. Дмитрієнко, М.Б. Ракитова, В.М. Сагатовського, В.Н. Садовського, А.І. Усємова, В.Г. Юдіна та ін. Системно-діяльнісний підхід вимагає, по-перше, виділення методологічної культури із загальної культури педагога спочатку за зовнішніми характеристиками, потім вивчення методологічної культури як явища, що складається з елементів різних рівнів складності. Тут уже мають бути визначені рівні методологічної культури педагога. Наступним кроком дослідження повинен стати пошук підстав, які упорядковують зміст методологічної культури і є структуроутворюючим базисом методологічної культури. Від структурного аналізу необхідний перехід до вивчення функцій елементів структури. Функціональний підхід дає можливість встановити структурно-функціональні зв'язки елементів методологічної культури. Методологічна культура вже постає як цілісне явище. Тому можливе її вивчення як системи. Далі відбувається системний рівень пізнання методологічної діяльності, педагогічні засоби методологічної діяльності та їх функції. Діяльнісний підхід до методологічної культури педагога передбачає виявлення цілей методологічної діяльності, визначення умов для застосування тих або інших методологічних засобів при педагогічному пізнанні, критеріїв ефективності методологічної діяльності, рівнів методологічної культури педагога як результату, продукту методологічної діяльності. В педагогіці результатом є зміна об'єкта і суб'єкта в процесі наукової і практичної педагогічної діяльності як реалізації методологічної культури.

Поняття "методологічна культура" складне. Воно включає такі родові поняття, як "методологія" і "культура". Тому для з'ясування специфіки, змісту і механізму функціонування методологічної культури необхідний аналіз поняття "культура". На багатозначності цього поняття наголошується у всіх дослідженнях з культури. Численні дослідники переконані в тому, що ця обставина не дає можливості для чіткого й однозначного визначення культури, тому "відома частка конвенціональності в цій ситуації уявляється нині як ніколи необхідною..." [1].

Для аналізу специфіки методологічної культури потрібно виділити найістотніші властивості культури. Такими є властивості, що забезпечують виживання людини у навколишньому змінному світі. Культура прийшла на зміну біолого-генетичному регулюванню поведінки, і вона дає можливість іншої взаємодії з середовищем, вона ж вимагає від людини і здатності взаємодіяти з середовищем по-новому, а отже, змушує її розвиватися.

У нашому дослідженні ми обмежилися лише декількома сторонами культури. У першому випадку культура – це все те, що створюється людиною штучно. Культура постає у цьому випадку як "позабіологічний вироблений спосіб людської діяльності". В цьому сенсі культура протистоїть природі, а її головна функція адаптаційна, така, що полягає в самозбереженні і розвитку суспільства в процесі його взаємодії з природою [2]. Цей підхід отримав назву соціологічного.

Друга сторона культури, яка допоможе наблизитися до розуміння суті і специфіки методологічної культури, пов'язана з ціннісним підходом до культури. Цей підхід зафіксований і в етимології слова "культура". В більшості випадків вказується, що в перекладі з латинської "культура" означає обробіток, виховання, освіту, розвиток, шанування. Особливо важливим тут є останнє значення – культура як шанування. На цю сторону культури вказує і корінь слова "культ", як те, чому віддається перевага, чому поклоняються. В цьому разі культура є засобом регулювання майбутньої діяльності.

Існує два розуміння методології: як спеціальне вчення про методи пізнання і як інструмент перетворення філософського світогляду в пізнавальну і практичну діяльність. Якщо останнє супроводжувало всю історію філософії, то вчення про метод як самостійне стало розвиватися в новий час у вченнях Ф. Бекона, Р. Декарта. Подальший розвиток воно отримує у працях І. Канта, Г. Гегеля, К. Маркса. Розуміння методології як вчення про методи у наш час привело до уявлення про її відносно самостійний характер і особливий вид діяльності. Прихильники цієї точки зору вважають завданням методології здійснення рефлексії над процесами мислення, виявлення форм розумової діяльності. Розуміння методології як інструменту перетворення філософського світогляду в пізнавальну і практичну діяльність базується на здатності філософії перетворювати свою світоглядну функцію на методологічну, коли філософія, створюючи свої картини світу і визначаючи сенси речей і явищ, детермінує діяльність носія певного світогляду. Звідси філософію можна було представити не тільки як світогляд, але й як методологію. Абсолютизація одного з підходів робить можливим різне розуміння методології і методологічної функції філософії. Прихильники "чистої методології" абсолютизують одну з її сторін – загальний характер форм мислення, незалежність їх від конкретного змісту досліджень, а прихильники філософської методології надають перевагу залежності будь-якого знання від більш загального, абстрактного. При другому підході методологія сама для себе не існує, у неї немає самостійних цілей, вона служить світогляду. Звідси і робиться висновок про те, що методологією є сама філософія у своїй методологічній функції і що філософська методологія є єдиною.

Таким чином, проблема полягає в наступному. Якщо під методологією розуміти тільки філософську методологію, то як пояснити той факт, що ряд вчителів не відчуває, за родом діяльності, потреби в знанні

філософії, і тоді виникає питання, що ж при цьому розуміти під методологічною культурою. Якщо ж вважати, що існує особливе методологічне знання, то пояснення вимагає залежності наших знань і способів їх отримання, особливо в педагогіці, від філософських поглядів учених, від положень, вироблених в інших науках. Незрозуміло, чому методологічну функцію може виконувати не тільки філософія, але й будь-яка теорія, будь-яке загальне положення, що виступає регулятором приватних висновків або способів діяльності.

Оскільки з прикметником "методологічний" поєднують ледве чи не всі філософські поняття, і не тільки філософські, слід розглянути лише ті з них, у яких фіксуються способи організації та побудови теоретичної і практичної діяльності. Це такі поняття, як: "метод", "прийом", "підхід", "принцип", "технологія", "ідея", "закон", "логіка", "парадигма". Нерідко ці поняття вживаються з різним тлумаченням їх обсягу і змісту, іноді навіть протилежним. Усі вони вживаються у поєднанні з поняттям "діяльність" і можуть виконувати функцію передачі досвіду минулої діяльності для організації пізнавальних і практичних дій в майбутньому. Тому і необхідно встановити специфіку поняття "методологія", визначити взаємозв'язок указаних понять із поняттям "методологія". Якщо методи, прийоми, підходи, принципи, ідеї можуть виконувати методологічну роль, то в чому ж їх специфіка, коли саме вони виконують методологічну роль і коли не виконують цієї ролі? Варто з'ясувати, чим відрізняються методологічні принципи від інших принципів, чим відрізняються методологічні прийоми, ідеї, логіка від прийомів, ідей, логіки, що не є методологічними? Для того щоб відповісти на ці питання, необхідно виявити суть і визначити зміст поняття "методологія".

Звернемося до аналізу існуючих у літературі визначень. Незважаючи на відмінність у підходах, головною тенденцією в сучасній науці, особливо в педагогічній, є прагнення обмежити методологію лише науковим дослідженням. Так, під методологією розуміють структуру процедур дослідження, їх послідовність, будову знання, отриманого в результаті застосування цих процедур, або "сукупність тих загальних правил, принципів і методів, які використовуються в науковому дослідженні в тій або іншій галузі науки незалежно від того, з якою точністю вони сформульовані і чи сформульовані взагалі" або "систему теоретичних знань, які виконують роль керівних принципів, знарядь наукового дослідження і конкретних засобів реалізації вимог наукового аналізу". За подібним підходом легко замість методології прийняти методику наукового дослідження і тоді можуть з'явитися такі вирази, як "методологія взяття проб повітря над Байкалом" (назва однієї наукової доповіді).

Друга група учених під методологією розуміє систему знань про основи і структуру наукової теорії, про способи отримання знань, теорію конструктивного зростання наукового знання, дослідження пізнавального процесу, спеціальне філософське вчення про загальні підстави наукового знання, принципи, форми і методи науково-дослідної діяльності.

Наступна група вчених під методологією розуміє розробку метатеорій для удосконалення теорії, оволодіння методикою її побудови і розвитку, вивчення її структури, логічного апарату, аналіз діяльності з отримання знань, виявлення закономірностей цієї діяльності, вивчення засобів і методів, за допомогою яких у науці виходить нове знання, дослідження процесів збагачення, розвитку змісту наукового знання, виробітку норм, способів, прийомів дослідження.

Існують визначення, які не обмежують методологію тільки межами наукового дослідження.

Широкого поширення в науковій літературі набув підхід Е.Г. Юдіна, який дав визначення методології як "системи принципів і способів організації і побудови теоретичної та практичної діяльності, а також вчення про цю систему" [3]. Це визначення було визнане і педагогами. Проте й воно теж недостатньо виокремлює його специфіку, оскільки "не тільки методологічне, але і наочно-теоретичне знання (як і будь-яке знання взагалі) володіє властивістю орієнтувати і направляти діяльність суб'єкта".

Таким чином, існує проблема визначення методології. В першому наближенні методологія – це те, що визначає способи практичної і пізнавальної діяльності. З цих позицій варто проаналізувати зв'язок понять, що використовуються як методологічні.

Головною властивістю методології є створення нового шляху визначення загального напрямку і способів практичної й пізнавальної діяльності. Методологія – не теорія, не закон, не логіка. Тому до сьогодні не вдається створити "новий органон" – єдино правильний метод відшукування істини.

Оскільки як методологічні настанови можуть виступати прийоми, принципи, логіка, парадигми, метод, дослідницька програма, філософія, коли вони є основними положеннями, що визначають загальний напрям діяльності, то поняття "методологічна культура" повинне включати їх у свій зміст. Але яким чином? Незважаючи на загальновживаність поняття "методологічна культура", його зміст, обсяг і місце в системі інших понять як у філософії, так і в педагогіці залишається невизначеним. Це призводить до того, що під цим поняттям починають розуміти багато чого і, врешті-решт, перестають використовувати. Наприклад, у навчальних посібниках з "Педагогіки", що вийшли до 2004 року, поняття "методологічна культура" навіть не згадується. Немає його і в педагогічних енциклопедіях. Однією з головних причин такого ставлення до поняття "методологічна культура" було ототожнення методології і філософії, а конкретно марксистсько-ленінської філософії, коли методологічна культура ототожнювалася з філософською культурою, а головним критерієм методологічної культури педагога було знання основних положень діалектичного матеріалізму, уміння їх використовувати в діяльності вченого-дослідника і педагога-практика.

Слід додати, що низький рівень методологічної культури педагогічних кадрів зумовлений також наступними причинами:

- соціальними (відсутність умов для оволодіння вчителем методологічною культурою через брак уваги з боку органів управління освітою до цього компоненту підготовки майбутніх педагогів, неможливість самостійного надбання необхідних знань і навичок внаслідок перевантаженості вчителя);
- суб'єктивними, психологічними (небажання і відсутність необхідних здібностей);
- теоретико-пізнавальними (неопрацьованість концепції методологічної культури і механізмів її формування і вдосконалення).

Зазначені причини посилюються тим, що вони виявляються на тлі глобальної кризи освіти, пов'язаної з кризою наукової раціональності, втратою єдиної картини світу, з пошуком нових онтологічних підстав педагогічної діяльності. Тому необхідна побудова концептуальної моделі методологічної культури педагога.

Висновки. Місце і роль педагогіки в житті суспільства обумовлюють необхідність її філософського аналізу, особливо в період суспільних змін. Педагогічна наука і практика останнім часом зазнають серйозних змін, викликаних радикальними перетвореннями в нашому суспільстві, що зумовлено становленням ринкової економіки і переходом до демократичного суспільства. Ці перетворення такі стрімкі, що тільки високий рівень методологічної культури дозволяє педагогові "зберегти своє обличчя".

Методологічну культуру педагога можна представити як складну багаторівневу структуру, що включає педагогічні, загальнонаукові і філософські знання, особливі уміння і навички, що полягають у здатності визначати, створювати універсальні форми діяльності.

Носко Н.А., Торубара А.Н.

Философские подходы к определению методологической культуры педагога

В статье авторы сделали попытку определить основное содержание методологической культуры педагога, обнаружить ее особенности, выдвинули и обосновали общую концепцию методологической культуры педагога.

Ключевые слова: методологическая культура педагога, концепция методологической культуры, содержание методологической культуры.

Nosko N.O., Torubara O.N.

Philosophical Approaches to Determination of Teacher's Methodological Culture

The authors of the article tried to define the essence of teacher's methodological culture and to find out its features, suggested and substantiated the general concept of teacher's methodological culture.

Key words: teacher's methodological culture, concept of methodological culture, essence of methodological culture.

1. Бабанский Ю.К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований. – М.: Педагогика, 1992. – 207 с.
2. Копнин П.В. Диалектика как логика и теория познания. – М.: Наука, 1973. – 324 с.
3. Логика научного исследования / Под ред. П.В. Копнина и М.В. Поповича. – М., 1965. – 360 с.
4. Петров Ю.А. Методологические вопросы анализа научного знания. – М.: Высшая школа, 1977. – 224 с.
5. Проблемы истории и методологии научного познания. – М.: Наука, 1974. – 312 с.

Надійшла до редакції 17.10.07